

הרב חיים מאיר דרוקמן זצ"ל

מבוא להקדמת הראי"ה קוק זצ"ל לשיר השירים וביאור לראשיתה*

מבוא

כתבי הקודש מטמאים את הידיים
מטרת הספרות

מבוא

מאמר זה של מרן הרב זצ"ל נדפס בקובץ "אלומה" (ירושלים תרצ"ו) בידי עורך הקובץ, הרב ד"ר בנימין מנשה לוי, מתלמידיו הראשונים של הרב, מי שלימים יצר את היצירה הנפלאה "אוצר הגאונים". העורך תיאר בשורות קצרות בהקדמתו למאמר את תהליך הכתיבה של המאמר: "באחד הטילים שהייתי מטייל עם כ"ק מרן אדמו"ר זצ"ל יום יום מחוץ לעיר בויסק בשנת תרס"א, נבעו מפני קודשו הרעיונות האלה. מיד העברתי עפרוני לידו, ובשבתו על אחת האבנים ליד חורבות החומה שם רשם בעפרונו את הדברים האלה. אחר כך שלחתי ל'המזרח', ונדפסו לראשונה שם בשם: 'עין אי"ה"'. עלינו להכיר תודה עמוקה לרב ד"ר בנימין מנשה לוי ז"ל שזיכה אותנו במאמר הגדול והחשוב הזה על שיר השירים. אילולא יוזמתו לתת את העיפרון בידו של הרב ייתכן כי לא היינו זוכים שדברים אלו יגיעו אלינו. מי יודע כמה פנינים כעין אלו לא זכינו לקבל, כמה חידושים נפלאים ורעיונות יסודיים הלכו לאיבוד, רק מפני שנאמרו בעל פה, ואיש לא נקט יוזמה לכותבם!

זכות דומה יש לאחיו הצעיר של הרב, ר' שמואל, בשמירת האיגרות ששלח הרב בתקופה שהתגורר ביפו. הרב היה כותב את האיגרות בכתב יד, ולפני שנשלחה האיגרת היה ר' שמואל לוקח אותה למכונה כמין מכבש, שאליה היו מכניסים מחברת ענקית, שדפיה דקים ביותר. היו מניחים את האיגרת על דף שכזה כשהיה מרוח עליה חומר מיוחד, וכך האיגרת כולה הועתקה לאותו דף. לימים נדפסו רבות ממחברותיו של הרב, שהיו ספונות שנים רבות בכתב יד. אחת המחברות שנדפסו היא פנקס המכונה: "אחרון בבוויסק", ובמחברת זו מופיע מאמר זה.

* לקט (מעובד קלות) מתוך פתיחת הרב דרוקמן זצ"ל לביאורו על הקדמת הראי"ה לשיר השירים, ומתוך ביאורו לראשיתה, מתוך הספר השלם שעתיד לצאת לאור בקרוב. הדברים מובאים לעילוי נשמתו של מורנו הרב חיים דרוקמן זצ"ל, שזכות חינוכם והנהגתם של דורות תלויה בו. נלב"ע בב' בטבת תשפ"ג. תנצב"ה. תודה לבני משפחת הרב דרוקמן זצ"ל על הרשות להביא את הדברים לעיני קוראי 'המעין'. י"ק.

דבר זה הביא אנשים להקשות "קושיה גדולה" - כיצד העיד הרב לוין שהרב כתב את המאמר על דף באמצע הדרך? והלא המאמר כתוב במחברתו של הרב, ונראה כאילו הרב כתבו בביתו, כשם שנכתבו הכתבים האחרים! לרגע אפשר להתבלבל ולחשוב שיש כאן שאלה, אבל באמת, הקושיה איננה קושיה. הרב אמר את הדברים בטויל עם תלמידו, הרב בנימין מנשה לוין. התלמיד נטל יוזמה והביא את הרב לכתוב את הדברים עוד בהיותם בדרך. מאוחר יותר ביקש הרב מהרב לוין את אותו דף והעתיק ממנו לפנקסו.

כאשר משווים את נוסח המאמר שפרסם הרב לוין עם הנוסח שבפנקס, אפשר להבחין בכמה שינויי לשון. שינויים אלו מעידים שכבר בשעת ההעתיקה תיקן הרב ושינה מעט מלשון הנוסח המקורי שנכתב בדרך. לימים הדפיס מורי ורבי הרצ"ה זצ"ל את המאמר בסידור 'עולת ראי"ה', וערך את המאמר עריכה נוספת. כידוע, הרב הטיל את מלאכת עריכת כתביו על בנו, מורי ורבי זצ"ל, ועל מורי ורבי הרב הנזיר זצ"ל. מורי ורבי התייחס לדברי אביו בחרדת קודש, וראה בעריכה מלאכה קדושה שאין להקל בה ראש. לכל שינוי שעשה בכתבים יש בוודאי סיבה, ואין הוא נובע מקלות דעת או חוסר כבוד ללשון קודשו של הרב!

שיקולים רבים עמדו בפני מורי ורבי בשעת העריכה, נמנה שניים מהם. שיקול עיקרי של כל עורך הוא בוודאי הבאת נוסח ברור ובהיר בפני הקורא, בלי לשנות את משמעות דברי המחבר. כאמור, במאמר זה אפשר לראות שהרב עצמו כבר ערך את לשון המאמר בשעה שהעתיקו למחברתו. מורי ורבי זצ"ל המשיך בדרך של אביו גם כאן וגם בחיבורים אחרים. הוא עמל לשפר ולתקן את הלשון בפסקאות שכתב הרב במהירות רבה, כאשר לנגד עיניו עמדה המטרה להציג בפני הקוראים נוסח ברור ומובן, אגב שינוי מועט ככל האפשר של הלשון המקורית.

שיקול נוסף שעמד בפני מורי ורבי זצ"ל בעורכו את כתבי הרב הוא הדאגה שיתקבלו דברי הרב בקהל עובדי ד' הרחב ביותר שאפשר. כידוע לרב זצ"ל היו מתנגדים, בעיקר מקרב קנאי ירושלים, שחיפשו ובלשו כיצד להבאיש את ריחו בעיני הציבור. המתנגדים הללו חיטטו בספרי הרב ובדברים שנשא בעל פה בחיפוש חומר שישרת את מטרתם, ולצורך כך הם שיבשו ועיוותו לעיתים את דבריו מתוך כוונות זדון ברורות. על מקצת מאותם קנאים אפשר אולי ללמד קצת זכות ולומר שפשוט לא הבינו את דברי הרב. מחוסר הבנתם הם תלו ברב דברים משובשים כפי הבנתם, ועל כן היו בטוחים שהם לוחמים באמת לחיזוק התורה. אומנם, זו רק זכות מועטת, שכן לפני שיצאו למתקפה רבתית היה עליהם לברר עם הרב או עם מי מתלמידיו מה משמעות הדברים, ומתוך כך היו מבינים שהבעיה נמצאת בקוצר דעתם - ולא אצל הרב...

מורי ורבי זצ"ל הקפיד אפוא על מידת הזהירות, ולעיתים שינה קצת מלשונו של הרב כדי למנוע ממתנגדי הרב לתלות בדבריו הבלים ונאצות, דבר שהיה עלול לצמצם את מספר שומעי הרב ולומדי תורתו. נראה שמסיבה זו שינה מורי ורבי בתחילת המאמר שלפנינו שינוי משמעותי מלשון הרב.

המאמר נפתח במילים: "הַסְפְּרוּת, צִיּוּרָה וְחִטּוּבָה". אכן, בפנקסי הרב ובנוסח שהדפיס הרב בנימין מנשה לוין, כתוב: "הספרות, הציור והחיתוב". לפי הנדפס בעולת ראי"ה הנושא הוא הספרות, וציורה וחיתובה של הספרות הם ה"עומדים להוציא אל הפעל כל המשגים הרוחניים המטבעים בעמק הנפש האנושית". לעומת זאת, לפי הנוסח השני, מדובר כאן על שלושה נושאים נפרדים: הספרות, הציור והחיתוב (=הפיסול), ושלושתם "עומדים להוציא אל הפעל כל המושגים הרוחניים המוטבעים בעומק הנפש האנושית". נראה ששינוי זה בא למנוע מ"שועלים קטנים" לחבל ולעוות את דברי הרב, ולתלות בו דברים שלא אמר. מתנגדי הרב היו עלולים להתלות במילה "חיתוב" ולטעון שהרב מתיר את האיסור (שמות כ, ד): "לא תעשה לך פסל וְכָל תְּמוּנָה", בלי לדייק שלא כל פיסול נאסר...

כתבי הקודש מטמאים את הידיים

"אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא: חֵס וְשְׁלוֹם! לֹא נַחֲלַק אֶדָם מִיִּשְׂרָאֵל עַל שִׁיר הַשִּׁירִים שֶׁלֹּא תִטְמָא אֶת הַיָּדִים, שְׂאִין כָּל הָעוֹלָם כְּלוּ כְּדָאי כְּיוֹם שֶׁנִּתְּנוּ בּוֹ שִׁיר הַשִּׁירִים לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁכָּל כְּתוּבִים קִדְּשׁ, וְשִׁיר הַשִּׁירִים - קִדְּשׁ קִדְּשִׁים!" (יְדִים ג, ה).

המשנה (שבת א, ד) מספרת שחכמי ישראל גזרו שמונה עשר דברים "בעליית חנניה בן חזקיה בן גרון", והגמרא (שם יג, ב) מפרטת את הגזרות האלה. אחת מאותן גזרות היא שאם נוגע מאכל תרומה באחד מכתבי הקודש - הוא נטמא ונפסל לאכילה. במבט ראשון הגזרה מפתיעה מאוד: איך ייתכן שמגע עם כתבי הקודש יטמא משהו? וכי יש לך דבר טהור יותר מכתבי הקודש, מספרי המקרא?!

הגמרא (יד, א) מסבירה שהצורך בגזרה הזאת נבע דווקא בשל קדושתם של כתבי הקודש. בתחילה, אנשים היו שומרים מאכלי תרומה לצד ספר תורה, מתוך מחשבה נכונה, שהרי ספר התורה קדוש, וגם התרומה קדושה, שהרי היא מותרת באכילה רק לכהנים, ואכילתה מוכרחת להיות בטהרה. אולם, אף שהרעיון היה יפה ונכון, התוצאה לא הייתה טובה כל כך. עכברים ושאר מזיקים, שהיו מצויים מאוד בבתים באותם ימים, נמשכו למאכלי התרומה, ואגב כך הזיקו גם לכתבי הקודש שנשמרו לצידם.

היה ברור לחכמים שצריך לגרום לאנשים להרחיק את כתבי הקודש ממאכלי התרומה, כדי להגן על כבודם של הכתבים. אומנם היה אפשר להורות להם שלא

לעשות זאת, אך לא די בהוראה כזאת כדי לשנות הרגלים של אנשים. משום כך נמנו וגמרו לגזור, שכל תרומה הנוגעת בכתבי הקודש - נטמאת, וממילא נפסלת באכילה. לגזרה מעשית כזאת יש כוח לגרום לאנשים לשנות הרגלים - גם משום שאנשים יחששו להפסד ממונם, וגם משום שבתקופתם היו מקפידים מאוד על דיני טומאה וטהרה.

יש להעיר כי בזמנם לא היו הספרים כתובים על דפי נייר, אלא הכול נכתב על מגילות קלף, כמו ספר תורה ומגילת אסתר בימינו. ממילא, כתבי הקודש לא היו כרוכים יחד בספר אחד גדול, כמו ספרי התנ"ך של ימינו, אלא כל אחד מספרי התנ"ך נכתב במגילה משלו. בעקבות כך התעוררה השאלה בדורות הבאים על אלו מכתבי הקודש גזרו חכמים את גזרתם - האם כל כתבי הקודש מטמאים את התרומה, כל כ"ד ספרי המקרא בלי יוצא מן הכלל, או שמא ישנם ספרים שלא נכללו בגזרה? משמעות הקביעה שספר מסוים אינו נכלל בגזרה הזאת היא שהוא אינה שווה בקדושתו לשאר כתבי הקודש, ולכן לא חששו חכמים כל כך לכבודו, ולא גזרו שיטמא את כתבי הקודש במגעו.

ובאמת, המשנה במסכת ידיים (ג, ה) פורשת לפנינו מחלוקת חכמים לגבי שניים מספרי המקרא, האם נכללו בגזרה אם לאו: מגילת קהלת ומגילת שיר השירים. מאחר שהדיון מובא במסכת ידיים, השאלה שם היא האם מגילות אלו מטמאות את ידי הנוגע בהן, על פי הכלל (שם, ב), שכל הפוסל את התרומה - מטמא גם את הידיים הנוגעות בו.

יש הסוברים, כי הגזרה כוללת את כל כתבי הקודש, בלי יוצאים מן הכלל. אכן, רבי יהודה סובר כי אומנם שיר השירים מטמא את הידיים לכל הדעות, אך מגילת קהלת נתונה במחלוקת. חברו, רבי יוסי, סבור כי קהלת בוודאי אינה מטמאת את הידיים, ועל שיר השירים יש מחלוקת. לעומתם, אמר רבי שמעון, כי קהלת היא "מקולי בית שמאי, ומחומרי בית הלל".

שלושת החכמים הללו הם מגדולי תלמידיו של רבי עקיבא, והמשנה מביאה את הזדעקות רבם על עצם המחשבה שיכולה להיות מחלוקת על קדושת מגילת שיר השירים: "חס ושלום! לא נחלק אדם מישראל על שיר השירים שלא תטמא את הידים! שאין כל העולם כלו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל! שכל כתובים קודש, ושיר השירים - קודש קודשים! ואם נחלקו, לא נחלקו אלא על קהלת". לדעת רבי עקיבא, לא יעלה על הדעת שתהיה מחלוקת על קדושת שיר השירים. ואומנם כל השירים שנכתבו במקרא הם קודש - אך שיר השירים הוא ברמה אחרת לגמרי, הוא קודש קודשים! על כן אין כל שאלה אם יש לדאוג לכבודו ולגזור שיטמא את התרומה הנוגעת בו כדי שלא יבוא לידי ביזוי. ואם כבר הייתה מחלוקת בין החכמים על אחד

מכתבי הקודש, המחלוקת הייתה כנראה על מגילת קהלת - אבל ודאי שלא על שיר השירים! למסקנה נראה כי המשנה הכריעה שגם שיר השירים וגם קהלת נכללים בגזרת הטומאה, משום ששניהם קדושים כשאר כתבי הקודש, ויש לדאוג לכבודם.

את מאמרו פתח הרב בציטוט הזדעקותו של רבי עקיבא - לא יעלה על הדעת שישנה מחלוקת על קדושת שיר השירים! כי אם אדרבה, שיר השירים נמצא בדרגת קדושה מיוחדת - הוא "קודש קודשים"! עם זאת, אי אפשר להתכחש לעבודה ששיר השירים כתוב בצורת שיר אהבה בין אהוב לאהובתו, וכל מי שקורא אותו, בלי הכנה מוקדמת, מרגיש חוסר נוחות שתיאורי אהבה כאלה נכנסו לספר הספרים, התנ"ך!

דברי רבי עקיבא, ששיר השירים ראוי גם ראוי להיכלל בכתבי הקודש, והוא אף בגדר קודש קודשים, פותח את עינינו לתפוס באופן אחר לגמרי את המגילה הזאת. בבחירתו של הרב לפתוח את מאמרו בהזדעקותו של רבי עקיבא הוא גילה לנו כבר בהתחלה כיצד יש לראות את שיר השירים, ומתוך כך הוא ניגש לעסוק בנושאים רגישים - היחס האמיתי העמוק של התורה לאומנות ולאהבה. בהמשך המאמר יבאר הרב גם מדוע דווקא רבי עקיבא הוא שהזדעק כל כך בענין קדושת שיר השירים.

מטרת הספרות

הספרות, ציורה וחסובה, עומדים להוציא אל הפועל כל המשגים הרוחניים, המטבעים בעמק הנפש האנושית. וכל זמן שחסר גם שריוט אַחַד הגנוז בעמק הנפש, שלא יצא אל הפועל, עוד יש חובה על עבודת האמנות להוציאו. המאמר נפתח במילים: "הספרות, ציורה וחסובה". כפי שצינו בפתיחה, בפנקסי הרב ובנוסח שהדפיס הרב בנימין מנשה לוי, כתוב: "הספרות, הציור והחיתוב". ארינו לעיל את השיקולים לשינוי זה, ונבאר כאן את הדברים על פי הנוסח המקורי. לאומנות פנים רבות - ספרות, ציור, חיתוב (פיסול), וכן הלאה. אכן, לכל פניה ישנו מצד האמת תפקיד אחד - "להוציא אל הפועל כל המשגים הרוחניים, המטבעים בעמק הנפש האנושית". ייעודה של האומנות הוא לחשוף את התוכן הרוחני הנובע מגודלה ועומקה של נשמת האדם, כפי שהיא משתקפת בכל צדדי הנשמה - במידות, בשכל וברגש.

האומנות באה לגלות את מה שיש **בתוכנו**, בעומק נפשנו, ולהוציאו מן הכוח אל הפועל. תפקידו של האומן הוא להיות פה לכל בני האדם. לא לכל אדם ישנו כישרון אומנותי. רוב בני האדם אינם יכולים לבטא את שנמצא בעומק נפשם במילים, בשירה או בפרוזה. היכולת לצייר, לפסל או להלחין היא מתת שהתברכו בו יחידים. אכן, יחידים אלו אינם מגלים ביצירתם רק את הנפש הפרטית שלהם - אלא חושפים

את הגנוז בנפש האנושית, המשותפת לכל בני האדם. אילו היה היוצר מגלה רק את נשמתו הפרטית - לא הייתה יצירתו נוגעת בליבם של אחרים. המפגש העוצמתי בין יצירת האומן לאנשים אחרים מלמד שהאומן הצליח לחשוף נקודה פנימית הקיימת גם בנפשם של אנשים אחרים. תפקיד האומנות לגלות אפוא את **"המְשֻׁגֵּים הַרוֹחֲנִים"** **הַמְּטַבְּעִים בְּעֵמֶק הַנֶּפֶשׁ הָאָנוּשִׁית"**, לאפשר לבני האדם לגלות את הכוחות הגנוזים בהם ולהוציאם מן הכוח אל הפועל.

היכולת לגלות כוחות גנוזים ולהוציאם אל הפועל מייחדת את האדם מכל הנבראים. הבריאה כולה, מלבד האדם, נבראה בלי שיהיה בה פער בין היכולת הטמונה בה בכוח - לבין מה שמופיע בה בפועל. החתול הוא חתול, ואין בו יכולת להיות חתול שונה מהותית ממה שהוא משעת ברייתו, הוא כמובן מפתח את היכולות ה"חתוליות" שלו, אך אינו מגלה כוחות שהיו כמוסים בו. דבר זה נכון גם בעץ ובאבן ובשאר הנבראים. יוצא מן הכלל הוא האדם. באדם קיימת יכולת עצומה בכוח, אך כדי לגלותה בפועל - עליו לטרוח ולעמול. המהר"ל מבאר בספרו "תפארת ישראל" (פרק ג) שייחודו זה של האדם רמוז בשמו. במבט ראשון נראה שהאדם נקרא "אדם" משום שנוצר מן האדמה, כפי שנאמר (בראשית ב, ז): **"וַיִּצְרָה אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה"**. אולם, לא די בסיבה זו לבדה, שהרי גם שאר הנבראים נבראו מן האדמה (שם א, יא-כד): **"תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דְּשָׂא עֵשֶׂב... עַץ פְּרִי... תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ, בְּהֵמָה וְרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ אֲרָץ לְמִינָהּ"**. מדוע אפוא רק האדם נקרא על שם האדמה? העובדה שדווקא האדם נקרא על שם האדמה מגלה לנו כי דווקא בו קיימת אחת התכונות העיקריות של האדמה. ואף שגם בעלי החיים נבראו מן האדמה, רק האדם ירש מאימו זאת את התכונה המייחדת אותה, והוא מתדמה לה בתכונה זו.

ומהי אפוא תכונתה הייחודית של האדמה, שאותה הורישה לאדם הבא ממנה? המהר"ל מסביר "כי האדמה היא מיוחדת בזה שהיא **בכח**, ויש בה יציאה לפועל כל הדברים אשר יוצאים ממנה, צמחים ואילנות ושאר כל הדברים, והיא בכח לכל זה". התכונה המייחדת את האדמה היא שקיימת בה מציאות של יציאה מן הכוח אל הפועל. כשמסתכלים על אדמה חשופה, רואים רק עפר. אולם, בכוחה של האדמה הזאת לגדל צמחים ועצים, יערות שלמים! לאדמה יש תכונה של צמיחה והתפתחות, עיקר עניינה אינו מה שיש בה עכשיו - אלא מה שיכול לצאת ממנה בעתיד.

את התכונה הזאת ירש האדם מהאדמה. האדם אינו מתגלה במלוא כוחו מייד עם היוולדו, אלא גנוזים בו כוחות עצומים, ועליו לעמול כדי לגלותם ולהוציאם אל הפועל - בדיוק כמו האדמה, הדורשת עיבוד ועמל כדי להוציא ממנה את הגנוז בה בכוח. ייחודו ותפקידו של האדם הוא אפוא לגלות את הכוחות הגנוזים בו ולתת להם ביטוי בחייו.

אולם, כשם שלא כל אדם יודע איך לעבד את אדמתו ולהוציא ממנה את שגנוז בה - כך לא כל אדם יודע לגלות בעצמו את הרגשות הפנימיים הגנוזים בנפשו. משום כך ישנה חשיבות רבה כל כך לאנשי האומנות והיצירה. בידם ניתן הכוח לגלות את הרגשות הפנימיים האצורים בנפש האדם. וכמו החקלאי המעבד את אדמתו ומשווק את תוצרתו לחבריו - כך החקלאי הרוחני, האומן, הסופר והיוצר, "מעבד" את נפשו ו"משווק" את תוצרתו הרוחנית לשאר בני אדם. דרך יצירותיו יכולים גם שאר בני האדם להיפגש עם הכוחות הטמונים בנפשם.

על כן, "כל זמן שחָסַר גַּם שְׂרִטוּט אֶחָד הַגְּנוּז בְּעֵמֶק הַנֶּפֶשׁ, שְׁלֵא יֵצֵא אֶל הַפְּעַל - עוֹד יֵשׁ חוֹבָה עַל עֲבוֹדַת הָאֲמָנוּת לְהוֹצִיאָו". איננו יכולים לוותר על שום שרטוט, שום רגש פנימי, אפילו דק וזעיר ביותר, הגנוז בעומק נפשנו. עלינו לעבד את נפשנו ולדלות מתוכה את הרגשות הפנימיים האצורים בקרבה, להעלות אותם אל פני השטח ולהתחבר אליהם. ואנו זקוקים לאומנים כישורניים שיעשו בשבילנו את העבודה העדינה והרגישה הזאת.

לעילוי נשמת

האשה הגדולה

אַלס רבקה בנדהיים ע"ה

אלמנת הנדיב צ'רלס חיים הכהן בנדהיים ז"ל

אשת חיל במלוא מובן המילה

יראת אלוקים וחכמת לב

ידידה ותיקה של 'המעין'

של ישיבת שעלבים ושל מכון שלמה אומן

זכתה להקים משפחה לתפארת

ולאריכות ימים מופלגת

נפטרה בביתה בירושלים עיה"ק

כשסביבה חמישה דורות של צאצאיה

בי"ט טבת תשפ"ג

תנצב"ה

